ABDULLAH b. ZÜBEYR b. AVVÂM

(عبدالله بن الزبير بن العوام)

Ebû Bekr Abdullāh b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî
(ö. 73/692)

Emevî hânedanına karşı halifeliğini ilân eden ve abâdile*den biri olan sahâbî.

Kureyş kabilesinin Esed b. Abdüluzzâ koluna mensuptur. Babası **aşere-i mübeşşere***den Zübeyr b. Avvâm, annesi Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. Hicretin ikinci yılı zilkade ayında (Mayıs 624) Medine'de doğdu. **Muhâcirîn***in Medine'de dünyaya gelen ilk çocuğu olması dolayısıyla doğumu büyük bir sevinç uyandırdı ve adı Hz. Peygamber tarafından konuldu. Henüz çocuk denecek bir yaşta babası ile birlikte Suriye'nin fethine katıldı ve Yermük Savaşı'nda bulundu. Amr b. Âs'ın Mısır'ın fethine gönderilmesinden sonra babası Zübeyr b. Avvâm kumandasında sevkedilen 5000 kişilik yardımcı kuvvet arasında o da vardı. Mısır'ın fethi sırasında bütün askerî harekâta iştirak etti. Hz. Osman devrinde Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in, merkezi Sübeytıla olan İfrîkıyye bölgesine yaptığı seferde bulundu (647). Bizans'a karşı isyan edip bağımsızlığını kazanan İfrîkıyye Genel Valisi Gregorius'un müslüman kuvvetlere karşı da şiddetle mukavemet etmesi üzerine çıkan ve her iki tarafın ağır kayıplar verdiği savaşta, Abdullah b. Zübeyr'in Gregorius'u bizzat öldürmesiyle müslümanlar galip geldi. Onun bu kahramanlığı özellikle Medine'de büyük yankı uyandırdı. Ayrıca Kûfe Valisi Saîd b. Âs'ın 650 yılında Taberistan ve Cürcân'a yaptığı sefere de katılarak büyük yararlılıklar gösterdi.

Halife Osman, Hz. Ebû Bekir tarafından mushaf haline getirilen Kur'ân-ı Kerîm'in nüshalarını çoğaltmak için kurduğu dört kişilik heyete, kurrâdan olması sebebiyle onu da dahil etmişti. Abdullah, Hz. Osman'ın evinin Mısırlılar tarafından kuşatılması sırasında diğer büyük sahâbîlerin oğullarıyla birlikte halifeyi savunduysa da şehid edilmesine engel olamadı. Bu fâciadan sonra meydana gelen olaylarda onun faal bir rol oynadığı görülmektedir. Hz. Ali'ye karşı oluşan muhalefetin en ateşli üyelerinden biri haline geldi. Hz. Âişe'nin yanında toplanan Mekke'deki muhalif grup Basra'ya giderek valiyi hapsedip şehre hâkim oldu. İmâmet hususunda Talha ile Zübeyr arasında çıkması muhtemel ihtilâf, Abdullah'ın Hz. Âişe tarafından imam tayin edilmesiyle halledildi. Cemel Vak'ası'nda piyadelerin kumandanlığını yaptı ve teyzesi Hz. Âişe'nin devesinin önünde kahramanca savaştı. Hz. Ali'nin galip gelmesi üzerine Âişe ile birlikte Medine'ye dönmek zorunda kaldı. Amr b. Âs ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Ezruh'taki toplantılarında hazır bulunduysa da (Şubat 658) hakemlerin faaliyetlerine müdahale etmedi.

Muâviye devrinde Medine'de oturan Abdullah, Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmek istemesi üzerine Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdurrahman b. Ebû Bekir ile birlikte ona şiddetle karşı çıktı. Muâviye'nin kendileriyle görüşmek için Medine'ye geldiğini öğrenince onlar da kendisiyle karşılaşmamak için Mekke'ye gittiler. Buna rağmen Muâviye arkalarından giderek onlarla görüştüyse de ikna edemedi.

Yezîd b. Muâviye hilâfet makamına geçince, Medine Valisi Velîd b. Utbe'ye bir mektup yazarak Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'den zorla biat almasını istedi. Ancak valinin yavaş hareket etmesi üzerine bunlar Mekke'ye gittiler. Hz. Hüseyin Kûfe'ye davet edildiğinde, bu daveti kabul etmesini uygun görenlerden biri de Abdullah b. Zübeyr idi. Kerbelâ fâciasından sonra Yezîd'e karşı muhalefetin lideri haline gelen Abdullah, Yezîd'in halifeliğini kabul etmemekle birlikte ona açıkça cephe almayıp beklemeyi tercih etti. Yezîd onun bu tutumuna kızarak Medine Valisi Amr b. Saîd'e Abdullah'ın üzerine bir ordu göndermesini emretti. O da Abdullah'a düşman olan kardeşi Amr b. Zübeyr kumandasında bir kuvvet gönderdi. Amr hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Mekke'ye girdiyse de âni bir baskına uğrayarak esir alınıp hapsedildi. Bir yıl sonra Yezîd Mekke'ye Müslim b. Ukbe kumandasında yeni bir kuvvet gönderdi. Müslim'in yolda ölmesi üzerine yerine tayin edilen Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî Mekke önlerine gelerek şehri kuşattı (24 Eylül 683). Suriyeli askerlerden meydana gelen Yezîd ordusu, attıkları yağlı paçavralarla Kâbe'de yangına yol açtılar. Bu kuşatma Yezîd'in ölüm haberinin Mekke'ye ulaşmasına kadar (27 Kasım 683) 64 gün devam etti. Yezîd'in öldüğünü öğrenen Abdullah b. Zübeyr, "emirü'l-mü'minîn" unvanıyla halifeliğini ilân etti (64/683). Husayn b. Nümeyr, Abdullah b. Zübeyr ile temasa geçerek Dımaşk'a geldiği takdirde halife olarak tanınacağını söyledi. Ancak o bu teklifi kabul etmedi. Suriyeliler Yezîd ölünce önce oğlu II. Muâviye'ye, iki ay sonra onun ölümü üzerine de Mervân b. Hakem'e biat ettiler. İki halifenin ardarda ölümüyle meydana gelen boşluk ve anarşi döneminde Filistin, Humus ve Kınnesrîn ordugâhları Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye hazırlandılar; fakat Mervân b. Hakem kısa zamanda duruma hâkim oldu. Bu arada Abdullah b. Zübeyr'in Filistin'i almak için kardeşi Mus'ab idaresinde gönderdiği ordu başarısızlığa uğradı. Bu mücadeleler devam ederken Mervân vefat etti (7 Mayıs 685), yerine oğlu Abdülmelik halife oldu.

Hicaz ile doğu eyaletlerinde Abdullah b. Zübeyr, Suriye, Filistin ve Mısır'da Abdülmelik b. Mervân hüküm sürüyordu. Ancak her ikisinin bölgelerinde karışıklıklar devam ediyordu. Mekke kuşatması sırasında Abdullah'a yardım eden Hâricîler, tehlikenin ortadan kalkmasından sonra onunla anlaşmazlığa düştüler. Bunlardan Necde b. Âmir idaresindeki grup, Necid ve Uman bölgelerini ele geçirdi. Nâfi' b. Ezrak'a bağlı ve onun ismine izâfeten Ezârika diye adlandırılan grup ise son derece katı prensiplere sahip ve kuvvet itibariyle de en tehlikelisi idi. Nâfi' b. Ezrak, etrafında toplanan kuvvetlerle Basra'ya doğru ilerlemeye başladı. Basra valisi bunların karşısında bir varlık gösteremedi. Bu mücadeleler sırasında Nâfi' b. Ezrak öldürüldü, yerine Ubeydullah b. Mâhûz geçti. Ubeydullah yeni kuvvetlerle Basra'ya yaklaşmaya başlayınca şehir halkı korku içinde Mühelleb b. Ebû Sufra'dan kumandayı almasını istediler. Abdullah b. Zübeyr de bunu resmen isteyince Mühelleb başa geçti. Onun ilk başarısı Hâricîler'i ağır bir yenilgiye uğratmak oldu (Mayıs 686). Ubeydullah b. Mâhûz savaşta öldürüldü ve Hâricîler Ahvaz'ın dağlık bölgesine çekilerek çete savaşlarına başladılar.

Bu sırada Abdülmelik b. Mervân da iç meselelerle uğraştığından harekete geçme imkânını bulamadı. Hem Abdullah b. Zübeyr'e hem de Abdülmelik'e cephe almış olan Muhtâr es-Sekafî Ekim 685'te Abdülmelik'e isyan ederek

onun gönderdiği kuvvetleri mağlûp etti. Daha sonra Kûfe merkez olmak üzere, Abdullah b. Zübeyr'e bağlı Basra dışındaki doğu eyaletlerini ele geçirdi ve fiilen elinde bulundurduğu vilâyetlerin genel valiliğini istedi. Ancak Abdullah bu teklifi kabul etmedi; böylece Abdülmelik'ten sonra Muhtâr'ı da karşısına almış oldu. Önce daha tehlikeli bulduğu Muhtâr'ı bertaraf etmeğe karar veren Abdullah, 686 yılı başlarında kardeşi Mus'ab'ı Basra valiliğine getirerek Muhtâr ile mücadeleye memur etti. Basra'da bir kurtarıcı gibi karşılanan Mus'ab kısa zamanda büyük bir ordu toplayarak Kûfe'de bulunan Muhtâr üzerine yürüdü. el-Cezîre'ye gönderdiği asıl kuvvetlerin dönmesini bekleyen Muhtâr, Mus'ab'ı oyalamak maksadıyla sarayına kapandı ve dört ay süreyle kuşatma altında kaldı. 3 Nisan 687 tarihinde yaptığı bir çıkış hareketi sırasında öldürülünce Abdullah b. Zübeyr tekrar bütün doğu eyaletlerine hâkim oldu.

Öte yandan Halife Abdülmelik 689 ve 690 yıllarında Mus'ab'a karşı giriştiği askerî harekâttan bir sonuç alamayınca 691 yılı sonlarında yeniden harekete geçti. Mus'ab'ın en büyük kumandanı İbrâhim b. Mâlik el-Eşter'in daha savaşın başlangıcında öldürülmesi ve bazı birliklerinin savaşa girmeyip kaçmaları, Mus'ab'ın az bir kuvvetle kahramanca savaşmasına rağmen, hem savaşı hem de hayatını kaybetmesine yol açtı. Böylece Hicaz hariç bütün vilâyetler Abdülmelik'in hâkimiyetine geçmiş oldu. Abdülmelik hiç vakit kaybetmeden Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'yi 2000 kişilik bir kuvvetle Mekke üzerine gönderdi (Ocak 692). Üç ay sonra da Haccâc'ın istediği Mekke'ye taarruz izniyle birlikte 5000 kişilik bir takviye kuvveti sevketti. İstediği yardımı ve izni alan Haccâc Mekke önlerine gelerek şehri kuşattı. Hac zamanı kendisinin ve askerlerinin haccetmelerine izin verilmeyince Mekke'yi mancınıklarla taşa tuttu. Bu sırada Mekke'de bulunan Abdullah b. Ömer'in ricası üzerine hac menâsikinin bitmesine kadar şehre hücumu tehir etti. Gelen hacıların büyük bir kısmı Abdullah'ın saflarında mücadele etmek için Mekke'de kaldılar. Muhasara uzadıkça şehirde kıtlık baş gösterdi. Kaynakların ifadesine göre, zor durumda kalan kuşatma altındaki müslümanlar binek hayvanlarını, hatta hakaret maksadıyla mancınıkla atılan bir köpeği bile yemek zorunda kaldılar. Ancak muhasaranın altıncı ayında yiyeceklerinin büsbütün tükenmesi üzerine Abdullah b. Zübeyr'in taraftarları kendisini terketmeye başladılar. Oğlunun yanında pek az bir kuvvet kaldığını gören Esmâ bint Ebû Bekir, ona gittiği yolun doğru olduğuna inanıyorsa sonuna kadar mücadeleye devam etmesini tavsiye edince, Abdullah teslim olmak yerine ölmeyi tercih etti; bir çıkış hareketi yaparak kahramanca dövüştü ve öldü (14 Cemâziyelevvel 73 / 1 Ekim 692). Haccâc başını keserek Suriye'ye gönderdi; bir süre darağacında asılı kalan cesedinin defnine, ancak annesinin ricası üzerine izin verildi.

İslâm dünyasının yarıya yakın kesiminde on yıl kadar halife olarak hüküm süren Abdullah b. Zübeyr genç sahâbîlerin önde gelenlerinden biridir. Cesur bir asker, iyi bir kumandan, ihtiraslı bir siyaset adamı idi. Mekke'nin ileri gelen ailelerinden birine mensup olup iyi bir eğitim görmüştür. Bizzat Hz. Peygamber'den, babasından, annesinden, dedesi Ebû Bekir ile teyzesi Âişe'den, Ömer ve Osman gibi büyük sahâbîlerden rivayette bulunmuştur. Rivayet ettiği hadislerin sayısı otuz üç kadardır. Bunlardan altısı *Şahîh-i Buhârî*'de, ikisi *Şahîh-i Müslim*'de, biri de her ikisinde yer almıştır. Kendisinden hadis rivayet eden meşhur tâbiîler arasında iki oğlu Abbâd ve Âmir, kardeşi Urve, yeğenleri Hişâm ve Muhammed b. Urve, Tâvûs, Atâ, İbn Ebû Müleyke gibi âlimler vardır. Abdullah tefsirde söz sahibi olan sahâbîlerdendir. İbadete olan aşırı meyli sebebiyle "mescid güvercini" (hamâmetü'l-mescid) diye anılırdı. Namazı derin bir vecd ile kılardı. Mekke kuşatmasında mancınıkla atılan taşların çok yakınına düşmesi bile onun namazdaki huzurunu bozamamıştır. Saatlerce kıyamda, rükû ve secdede kaldığı olurdu. Hz. Peygamber'in hiç iftar etmeden oruç tutmayı yasakladığını duymamış olmalı ki (bk. *Aᶜlâmü'n-nübelâ*ʾ, III, 368), yedi gün boyunca oruç tutar ve bundan dolayı herhangi bir rahatsızlık hissetmezdi. Cesaret, ibadet ve hitabet söz konusu olduğunda onunla kimsenin boy ölçüşemeyeceği kaynaklarda belirtilmiştir.

Ali Hüsnî el-Harputlî'nin yazdığı *ᶜAbdullāh b. Zübeyr* adlı monografi, el-Müessesetü'l-Mısriyye el-âmme tarafından "A'lâmü'l-Arab" serisinin 43. kitabı olarak neşredilmiştir (Kahire, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *Târîḫ* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Necef 1386/1967, I, 24, 134, 140, 199-204, 222-224, 246-270; İbn Abdülhakem, *Fütûḥu İfrîḳıyye-La Conquête de l'Afrique du Nord et de l'Espagne* (nşr. ve trc. A. Gateau), Algiers 1942, s. 38-47; Belâzürî, *Fütûḥu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda), Ankara 1987, s. 67, 68, 305, 325, 545, 578; a.mlf., *Ensâbü'l-eşrâf*, I (nşr. Muhammed Hamîdullah), Kahire 1959, s. 244, 272; *a.e.*, IV/B (nşr. M. Schloessinger v. dğr.), Kudüs 1938, s. 16, 60; V (nşr. S. D. F. Goitein), Kudüs 1936, s. 355-379; Ya'kûbî, *Târîḫ* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 → Beyrut 1960, II, 166, 181, 220, 241, 247, 251-270; Taberî, *Târîḫ* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Kahire 1960-70 → Beyrut, ts. (Dâru Süveydân), IV, 39, 143, 269-270, 452-454, 520, 525; V, 57, 343-346, 496-498, 530-536, 563-566, 572-575; VI, 34-39, 44, 117-119, 174-178, 187, 192, 195, 211, ayrıca bk. *İndeks*; Mes'ûdî, *Mürûcü'ẕ-ẕeheb* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1384-85/1964-65, III, 83-85, 89-94, 112, 119, 120, 122; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġâbe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 242-245; a.mlf., *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1399/1979, II, 42, 414; III, 112, 159, 174, 240, 250-251, 330-331; IV, 14-20, 98-102, 127-132, 142-148, 266-268, 273-279, 294-296, 303-306, 345-361, 365, 381, ayrıca bk. *İndeks*; Zehebî, *Aᶜlâmü'n-nübelâ*ʾ, III, 363-380; İbn Fehd el-Kureşî, *Ġâyetü'l-merâm* (nşr. Fehîm Muhammed Şeltût), Mekke 1406/1986, I, 139-175; F. Wüstenfeld, *Geschichtsbüchern der Stadt Mekke*, Beyrut 1964, I, 138, 307; II, 19, 167; III, 52, 80; IV, 129-145; L. Caetani, *Chranographia Islamica*, Roma 1912, s. 862 vd., 866-868; Levi Della vida, *Il' Califfo Muᶜāwiya I*, Roma 1938, bk. *İndeks*; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret Işıltan), Ankara 1963, s. 67-74, 77-87, 92-96; a.mlf., *İslamın En Eski Tarihine Giriş* (trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1960, s. 119, 123 vd.; a.mlf., *Religion-Politische Oppositionsparteinen*, Berlin 1901, s. 27-38, 72-87; M. A. Shaban, *Islamic History I*, Cambridge 1976, s. 92-99; a.mlf., *The ᶜAbbāsid Revolution*, Cambridge 1979, s. 41-43; Ali Hüsnî el-Harputlî, *ᶜAbdullāh b. Zübeyr*, Kahire, ts. (el-Müessesetü'l-Mısriyye el-âmme); H. İbrâhim Hasan, *İslâm Tarihi* (trc. İsmail Yiğit v. dğr.), İstanbul 1985, II, 36, 40, 61-62, 83, 88, 97-105, 214; [Hakkı Dursun Yıldız], *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, II, 343-347, ayrıca bk. *İndeks*; Rudolf Sellheim, "Fitnetü ᶜAbdillâh b. ez-Zübeyr" (trc. Hüsâm es-Sağîr), *MMLADm.*, XLIX (1974), s. 829-870; Wilferd Madelung, "ᶜAbd Allah b. al-Zubayr and the Mahdi", *JNES*, XL/4 (1981), s. 291-305; M. Seligsohn, "Abdullah", *İA*, I, 44-46; H. A. R. Gibb, "ᶜAbd Allāh b. al-Zubayr", *EI²* (İng.), I, 54-55.

HAKKI DURSUN YILDIZ